

SOCIAAL, POLITIEK EN RECHTVAARDIG HANDELEN

In het vorige nummer van *M&P* gingen Koen Dogterom en Han Noordink in op de nieuwe benaderingswijze van maatschappijleer. In de nieuwe benaderingswijze staat niet langer alleen het analyseren van maatschappelijke vraagstukken centraal, maar kijken leerlingen ook naar hun eigen opvattingen en handelingsmogelijkheden. In de conceptexamenprogramma's sluiten de subdomeinen over sociaal, politiek en rechtvaardig handelen daar mooi bij aan.

Dit artikel gaat in op deze drie subdomeinen.

COEN GELINCK, KOEN DOGTEROM & HAN NOORDINK

De vakvernieuwingscommissie maatschappijleer (VVC) kreeg de opdracht het burgerschapsvormende karakter van maatschappijleer te versterken. Bij het vormgeven van de benaderingswijze is mede daarom aangesloten bij de centrale vragen die Arthur Pormes, Hessel Nieuwelink en Koen Schaap formuleerden in *Wat is echt de moeite waard om te onderwijzen?*¹ Zij schreven dat leerlingen door deze centrale vragen meer zullen oefenen met het in kaart brengen van maatschappelijke vraagstukken en daarover een beargumenteerd standpunt zullen leren innemen. Bovendien denken deze auteurs dat 'het nadrukkelijk onderzoeken en benoemen van eigen handelingsmogelijkheden, meer aandacht verdient dan het nu vaak in de schoolpraktijk krijgt'.

VAN BENADERINGSWIJZE NAAR HANDELEN

De vakvernieuwingscommissie was het met deze observatie eens. Maatschappijleer is niet alleen een kennisvak. De kennis die leerlingen bijvoorbeeld over politiek opdoen in de lessen maatschappijleer, zou zich idealiter moeten verbinden met de politieke houdingen die leerlingen hebben of ontwikkelen, en daarnaast met de vaardigheden die zij als burgers nodig hebben om aan democratische besluitvorming mee te kunnen doen. In de benaderingswijze verkennen leerlingen hun eigen waarden en belangen in relatie tot een maatschappelijk en politiek vraagstuk. Op die manier gaan ze zich tot het vraagstuk verhouden: wat vind ik ervan en waarom vind ik dat? Door leerlingen vervolgens te laten onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om een bijdrage aan oplossingsrichtingen voor het vraagstuk te leveren, wordt de brug naar het handelen geslagen.

Deze verkenning van de eigen mogelijkheden om een bijdrage te leveren, leidt er niet als vanzelf toe dat leerlingen de vaardigheden leren om zich concreet met deze vraagstukken bezig te houden. In de subdomeinen C4, D4 en E4 (zie kaders) oefenen leerlingen daarom vaardigheden die nodig zijn voor sociaal, politiek of rechtvaardig handelen. Bij het sociaal handelen ligt de nadruk op handelen in situaties waarin mensen die van elkaar

verschillen samenkomen. Politiek handelen gebeurt in situaties waarin invloed op besluitvorming kan worden uitgeoefend. Bij rechtvaardig handelen gaat het over handelen in situaties waarin onrechtvaardigheid wordt ervaren. Deze vormen van handelen gaan in de praktijk vaak samen, in onderwijssituaties kunnen dus aspecten van twee of drie soorten handelen tegelijkertijd worden geoefend.

ERVAREN

Burgerschap is meer dan het nadenken over maatschappelijke vraagstukken. De drie eindtermen onder C4, D4 en E4 zijn als ervaringsdoelen geformuleerd: het is de bedoeling dat leerlingen ervaren hoe je bijvoorbeeld een buurtproject organiseert of hoe je bij een gemeenteraadsvergadering insprekt en daarop reflecteert. Omdat alle leerlingen als burgers van de samenleving functioneren, zijn deze drie eindtermen identiek voor alle schoolsoorten en leerwegen. Er wordt van scholen en leraren overigens niet verwacht dat zij dit soort ervaringen langs een meetlat leggen om te kijken of de leerlingen zich 'voldoende' inleven of 'voldoende' voor zichzelf, anderen of het collectief belang opkomen.

De vakvernieuwingscommissie denkt dat het oefenen van dit handelen binnen en buiten de school kan gebeuren. Dit vraagt om voldoende tijd voor het vak. Maatschappijleer heeft echter extra ontwerpruimte toegekend gekregen. Deze is onder meer gebruikt om leerlingen te laten ervaren wat sociaal, politiek en rechtvaardig handelen is. Tijdens het beproeven van de conceptexamenprogramma's op vijftien scholen in schooljaar 2025-2026 zal SLO informatie ophalen over de (on)mogelijkheden die scholen en leraren hebben om dit soort oefensituaties vorm te geven. Een actie voor gezonde snacks in de schoolantine of meedoen aan Scholierenverkiezingen zijn wellicht gemakkelijk binnen de schoolmuren te organiseren; een maatschappelijke stage is van een heel andere orde. Volgens de vakvernieuwingscommissie bieden de eindtermen voldoende ruimte om dit handelen op kleine of grote schaal aan te bieden, zodat het binnen elke schoolcontext past.

BRAVE BURGERS KWEKEN?

De vakvernieuwingscommissie heeft zich ook afgevraagd of leerlingen door te oefenen met handelen in het keurslijf van een brave burger worden gedwongen. De commissie denkt dat hier geen sprake van is. Niet voor niets is in de karakteristiek van het vak vastgehouden aan de bestaande drie doelstellingen van maatschappijleer, waarvan de laatste als volgt luidt: 'maatschappijleer richt zich op het bevorderen van *het vermogen* tot politieke en maatschappelijke participatie'. Leerlingen *moeten* dus niet participeren in politiek en samenleving als ze maatschappijleer hebben gehad, ze *moeten kunnen* participeren. Om te kunnen participeren moet je op school oefenen met sociaal, politiek en rechtvaardig handelen. Leerlingen hoeven dit in hun latere leven niet voort te zetten, maar als vakdocenten mogen we natuurlijk wel hopen dat ze een blijvende betrokkenheid bij de samenleving zullen laten zien. De vakvernieuwingscommissie denkt ook dat er voldoende ruimte is om bij dat oefenen het handelen vanuit verschillende visies op burgerschap (bijvoorbeeld *kritisch-democratisch*, *individualistisch* of *aanpassingsgericht* burgerschap² vorm te geven. Ook dit zal tijdens het beproeven met de scholen worden bevraagd. Bij rechtvaardig handelen moeten leerlingen eerst uitleggen waarom iets als onrechtvaardig wordt ervaren. Leerlingen leren zo te onderbouwen waarom het oneerlijk is dat de gemeente in de omgeving van de school kraampjes met gefrituurd eten wil weren. Bij de eindterm rechtvaardig handelen staat dat te denken valt aan een 'petitie tegen snackbars in de buurt van de school'. Als leerlingen goed onderbouwen waarom de maatregelen die de gemeente tegen frietkramen wil nemen onrechtvaardig zijn, kunnen ze echter ook een petitie voor het behoud van frietkraam Piet organiseren. Wel moeten leerlingen ook leren hun belangen tegen de waarden en belangen van anderen en het collectieve belang af te wegen; een van de elementen van de eindterm politiek handelen. Het voorkomen van obesitas zou bijvoorbeeld een dergelijk collectief belang kunnen zijn.

CURRICULUMCOMMISSIE

De wetenschappelijke Curriculumcommissie heeft in haar zesde tussenadvies onder meer de conceptexamenprogramma's van maatschappijleer tegen het licht gehouden.³ De Curriculumcommissie werd in 2020 ingesteld en adviseert de minister/staatssecretaris van Onderwijs over de vernieuwing van het landelijke curriculum. Begin dit jaar heeft de Curriculumcommissie haar eindadvies uitgebracht. Het zesde tussenadvies gaat in op de mate waarin de examenprogramma's ruimte bieden aan de 'vrijheid van inrichting en de pedagogisch-didactische vrijheid van de school, conform artikel 23, lid 2, van de Grondwet'. De eindtermen die over het handelen gaan, trokken in dat kader de aandacht. De Curriculumcommissie noemt het voorbeeld van eindterm 16. Onder 'het gaat hierbij om' staat daar bijvoorbeeld 'begrip tonen voor de beleavingswereld, achtergronden en oriëntaties van anderen' en 'respecteren van andere opvattingen en accepteren dat verschillende opvattingen naast elkaar kunnen bestaan'. De Curriculumcommissie vraagt zich af hoe de school het handelen van de

leerling in kwestie moet beoordelen. Ze schrijft: 'de beoordelingsnorm die de school op het handelen van de leerling toepast, kan sterk samenhangen met de grondslag van de school. Deze drie eindtermen zijn als zodanig niet direct strijdig met de inrichtingsvrijheid die aan de richting raakt, zolang de school niet zelf de maat wordt genomen als het gaat om de normering die zij op het handelen van de leerling toepast'. De meer principiële vraag is echter of de school op deze ervaringsdoelen wel een beoordeling moet loslaten.

Kan de school niet volstaan met 'deze leerling heeft deze vaardigheden voldoende geoefend'? Dit is een mooi vraagstuk dat in de fase van beproeven met scholen wordt onderzocht.

VOEGEN EN VORMEN

Bij burgerschapsvorming en maatschappijleer kan de angst voor staatspedagogiek op de loer liggen. Het is aan docenten maatschappijleer om de eindtermen die over handelen gaan zo in te vullen dat leerlingen niet in een bepaalde politieke of levensbeschouwelijke richting worden gedwongen. Maatschappijleer bevordert politiek en maatschappelijk oordeelvermogen, geen specifieke opvattingen. In zijn lectorale rede⁴ gaat Hessel Nieuwelink in op twee rollen die burgers hebben: het in standhouden van de samenleving en het veranderen van de samenleving. Jongeren moeten zich leren voegen in de samenleving, maar ze hebben ook de mogelijkheid de samenleving te vormen. Voor een weerbare democratie is het volgens de vakvernieuwingscommissie van belang dat leerlingen met sociaal, politiek en rechtvaardig handelen oefenen. Voor de democratie is het echter net zo belangrijk dat leerlingen bij dat oefenen de ruimte krijgen hun eigen opvattingen te ontwikkelen en in activiteiten om te zetten. Zolang deze activiteiten binnen de kaders van de democratische rechtsstaat passen, kunnen we dat als docenten maatschappijleer alleen maar aanmoedigen. ♦

Noten

1. Arthur Pormes, Hessel Nieuwelink & Koen Schaap, 'Maatschappijleer', in: Fred Janssen, Hans Hulshof & Klaas van Veen (red.), *Wat is echt de moeite waard om te onderwijzen? Een perspectiefferichte benadering*, Universiteit Leiden/Rijksuniversiteit Groningen, Leiden/Groningen, 2019, pp.222-234.
2. Hélène Leenders & Wiel Veugelers, 'Waardevormend onderwijs en burgerschap. Een pleidooi voor een kritisch-democratisch burgerschap', in: *Pedagogiek*, 24 (2004), nr. 4, pp.361-375.
3. Curriculumcommissie, *Examenprogramma's in ontwikkeling. Reflecties bij de vakken Nederlands, wiskunde en maatschappijleer*, Amersfoort, 2024.
4. Hessel Nieuwelink, *Bevorderen van veerkrachtige democratische gezindheid: een pleidooi voor het versterken van burgerschaps-onderwijs*, Hogeschool van Amsterdam, Amsterdam, 2023.

Coen Gelinck en Koen Dogterom waren lid van de vakvernieuwingscommissie maatschappijleer. Han Noordink is curriculumexpert bij SLO.

SUBDOMEIN C4 | SOCIAAL HANDELEN**EINDTERM 16 - DE LEERLING HANDELT IN SITUATIES WAARIN MENSEN DIE VAN HEN OF VAN ELKAAR VERSCHILLEN SAMENKOMEN, REKENING HOUDEND MET DE DEMOCRATISCHE WAARDEN. (E)****Het gaat hierbij om:**

- doelgericht en passend deelnemen aan verschillende communicatieve situaties in de fysieke en de digitale wereld;
- begrip tonen voor de belevingswereld, achtergronden en oriëntaties van anderen;
- respecteren van andere opvattingen en accepteren dat verschillende opvattingen naast elkaar kunnen bestaan;
- bijdragen aan het vreedzaam oplossen van conflicten;
- reflecteren op de effecten van het eigen handelen in situaties waarin diversiteit een rol speelt, en op de mate waarin het handelen met de democratische waarden overeenstemt.

Te denken valt aan:

- organiseren van een buurtproject om de sociale cohesie te versterken;
- deelnemen aan gesprekken in buurthuizen en bij maatschappelijke organisaties;
- vrijwilligerswerk doen voor een maatschappelijke organisatie (maatschappelijke stage);
- rollenspel spelen, waarin de leerling zich inleeft in de situatie van een ander, waaronder diens identiteit, waarden, belangen en/of sociale positie;
- maken van een plan voor een inclusieve speeltuin na een gesprek met verschillende kinderen die er willen spelen.

SUBDOMEIN D4 | POLITIEK HANDELEN**EINDTERM 23 - DE LEERLING HANDELT IN SITUATIES WAARIN POLITIEKE INVLOED KAN WORDEN UITGEOEFEND OP BESLUITVORMING, REKENING HOUDEND MET DE DEMOCRATISCHE WAARDEN. (E)****Het gaat hierbij om:**

- standpunten innemen op basis van feiten, en het respecteren van andere opvattingen en ideeën;
- opkomen voor zichzelf, anderen of het collectief belang met behulp van argumenten en pressiemiddelen;
- afwegen van eigen interesses, waarden en belangen, die van anderen en het collectieve belang;
- bijdragen aan het vormgeven van compromissen en het creëren van draagvlak;
- reflecteren op de effecten van het eigen handelen op de democratie, de omgeving en het welzijn anderen, en reflecteren op de mate waarin het handelen in overeenstemming met de democratische waarden is.

Te denken valt aan:

- inspreken bij de gemeenteraad;
- bericht aan de betrokken politieke instantie over een politiek vraagstuk waarover jij een wens hebt;
- plan formuleren over het verbeteren van de school, waarbij de leerlingenraad en medezeggenschapsraad worden betrokken;
- portfolio aanleggen van verschillende zelfgekozen activiteiten die op politiek handelen zijn gericht.

SUBDOMEIN E4 | RECHTVAARDIG HANDELEN**EINDTERM 29 - DE LEERLING HANDELT IN SITUATIES WAARIN ONRECHTVAARDIGHEID WORDT ERVAREN, REKENING HOUDEND MET DE DEMOCRATISCHE WAARDEN. (E)****Het gaat hierbij om:**

- uitleggen waarom een situatie als onrechtvaardig wordt ervaren;
- uitleggen hoe in de situatie sprake van onvrijheid of ongelijkheid is;
- beargumenteren welke situatie rechtvaardiger zou zijn;
- opkomen voor rechtvaardigheid door het ontwerpen en uitvoeren van een passende activiteit;
- reflecteren op de effecten van het eigen handelen in situaties waarin onrechtvaardigheid wordt ervaren, en op de mate waarin het handelen met de democratische waarden overeenstemt.

Te denken valt aan:

- het organiseren van een campagne voor een vergeten groep;
- opstellen van een petitie tegen snackbars in de buurt van de school;
- brief schrijven voor een organisatie die zich voor vrijheid inzet;
- organiseren van een kledingruilbeurs om *fast fashion* te voorkomen.